

Transformational Learning Network for Resilience

Enabling Ukrainian higher education to ensure a sustainable
and robust reconstruction of (post-war) Ukraine

Курс. **Сталий розвиток та управління ризиками під час кризи**

Тема. **Відновлення та розвиток людського потенціалу в
умовах кризи**

к.е.н., доцент Літвак О.А.

Лекція 1

Глобальні ризики розвитку людського потенціалу в умовах кризи

План лекції:

1. Людський потенціал як головний чинник сталого розвитку
2. Ризики розвитку людського потенціалу в умовах глобальної кризи
3. Глобальні демографічні процеси

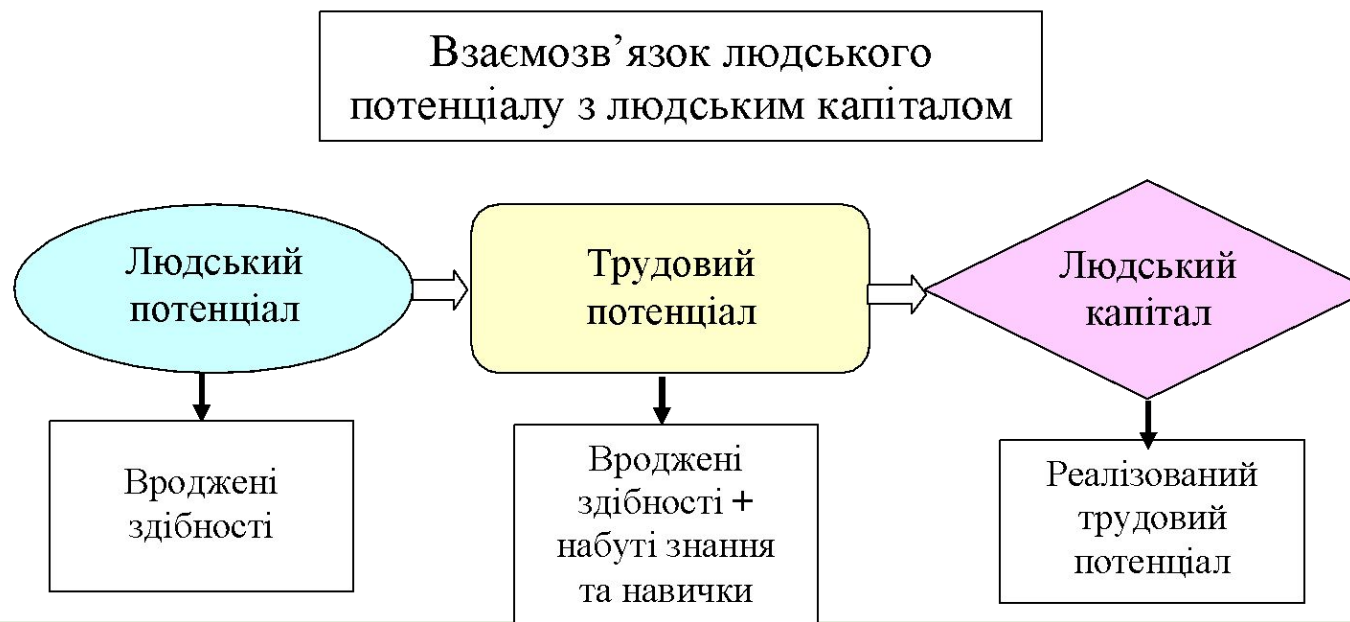

Людський потенціал як головний чинник сталого

Людський потенціал є фундаментальним ресурсом суспільства, без якого неможливий соціальний та економічний розвиток, досягнення в науці та культурі, конкурентоспроможність держави на міжнародній арені.

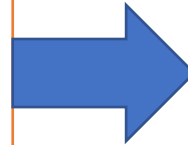
Розгляд категорії людського потенціалу нерозривно пов'язано з вивченням категорії людського капіталу, взаємозв'язок яких відображається в рамках реалізації людського потенціалу у трудовій діяльності.

За даними Світового банку, у розвинених країнах людський капітал як економічний вираз людського потенціалу країни становить від 68% до 76% усього національного багатства. Тобто головна частка національного багатства полягає у людях.

Взаємозв'язок людського потенціалу і людського капіталу

Людський потенціал – це сукупність здібностей, навичок, талантів, фізичних і моральних якостей людини, які можуть бути реалізовані в процесі її діяльності.

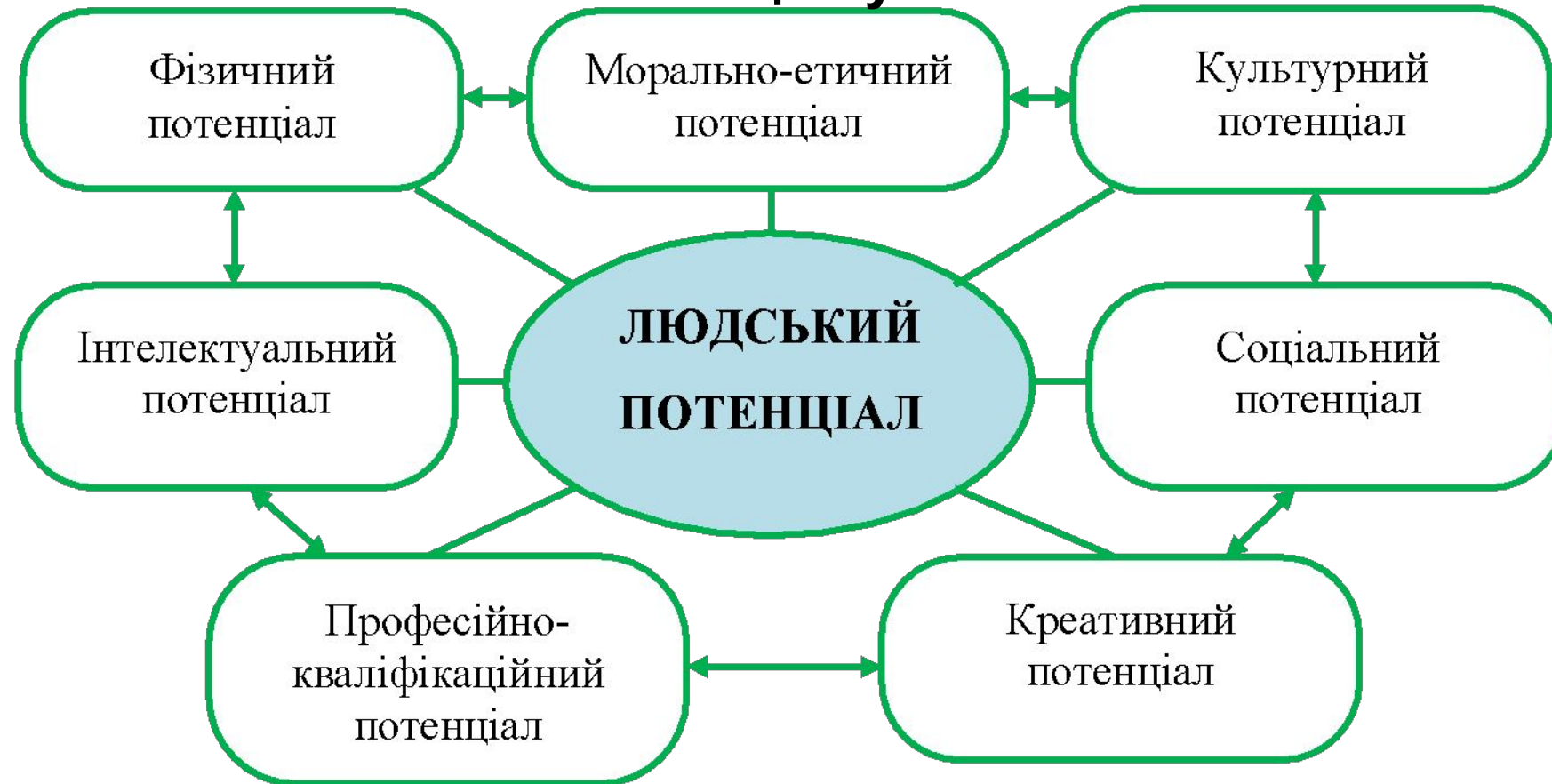
Людський капітал – це частина людського потенціалу, яка вже реалізована у вигляді знань, навичок, досвіду та компетенцій, які людина використовує для виробництва товарів і послуг, отримання доходу або виконання суспільно корисної роботи.

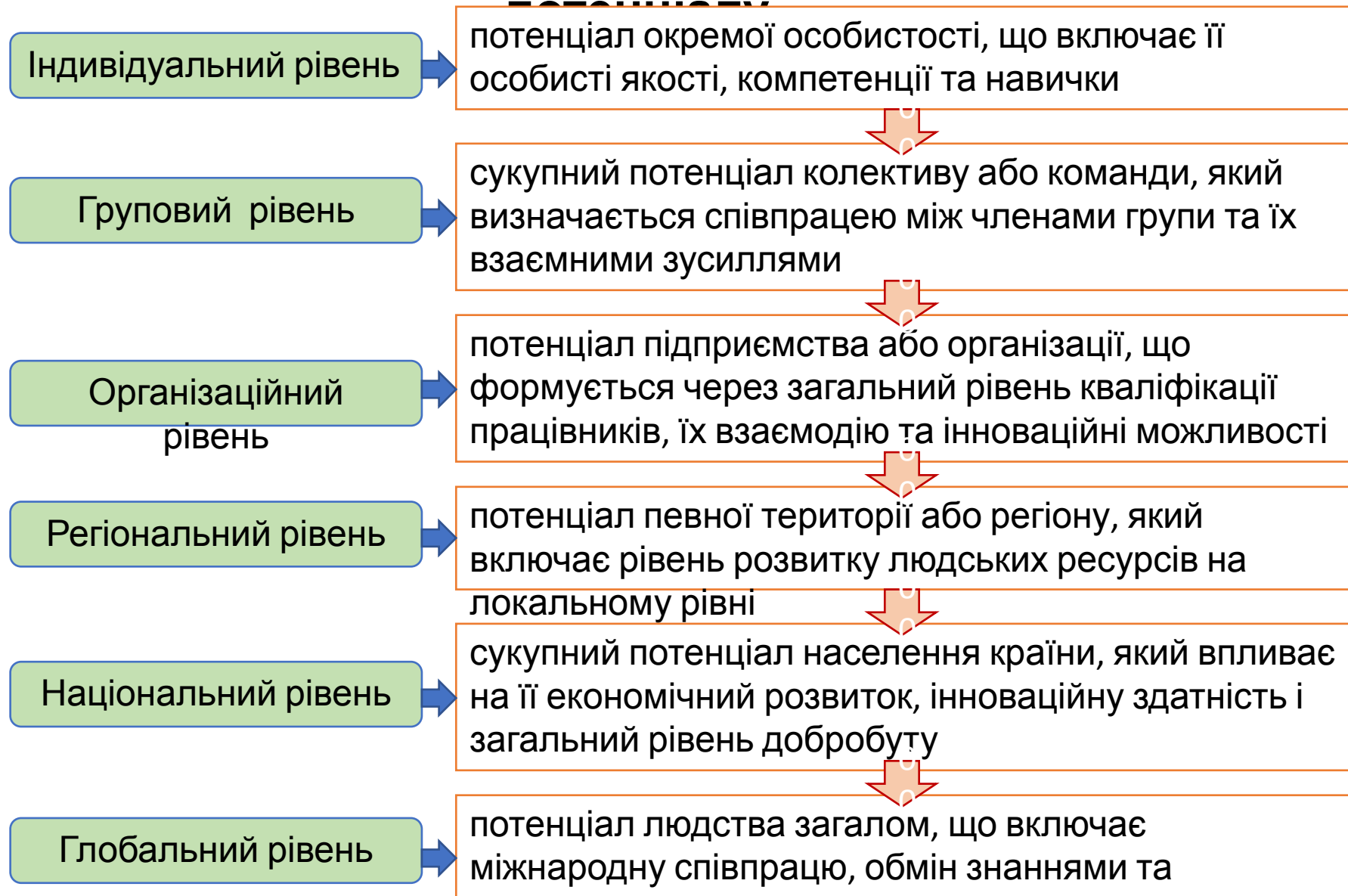
Важлива особливість людського капіталу - здатність приносити економічну вигоду.

Форми людського потенціалу

Рівні людського потенціалу

глобальний розвиток

Складові людського потенціалу країни

Складова людського потенціалу	Показники
Демографічний потенціал	Населення: чисельність населення, його розподіл у регіонах.
	Вікова структура: співвідношення працездатного населення та громадян пенсійного чи молодшого віку.
	Міграційні процеси: внутрішня та зовнішня міграція населення, які можуть впливати на розподіл трудових ресурсів.
Здоров'я населення	Фізичне здоров'я: середня тривалість життя, рівень захворюваності, доступність медичних послуг.
	Психічне здоров'я: стан психічного здоров'я населення, рівень стресу, депресій та інших психічних розладів.
Освіта та кваліфікація	Рівень освіти: відсоток населення з початковою, середньою, вищою та професійною освітою.
	Професійна підготовка: наявність технічних та професійних навичок, необхідних для економіки.
	Науково-технічний потенціал: рівень розвитку наукових знань, наявність дослідницьких кадрів та установ.
Економічна активність	Зайнятість: рівень участі працездатного населення економіки, відсоток безробіття
	Якість праці: рівень продуктивності праці, умови праці, заробітна плата.
	Інноваційна активність: здатність до впровадження інновацій, рівень підприємницької діяльності.
Соціальний капітал	Рівень довіри у суспільстві: взаємодія між різними соціальними групами, ступінь згуртованості суспільства.
	Якість соціальних інститутів: ефективність роботи системи охорони здоров'я, освіти, системи соціального захисту.
	Участь громадян у суспільно-політичному житті, волонтерство.
Культурні та етичні цінності	Рівень толерантності: відкритість суспільства до різноманітності, культурних та етнічних відмінностей.
	Трудова етика і мотивація: ставлення людей до роботи, мотивація до професійного зростання та розвитку.
Інфраструктура для розвитку людського потенціалу	Освітні установи: доступність та якість системи освіти на всіх рівнях.
	Охорона здоров'я: доступність та якість медичних послуг

Види безпеки для розвитку людського потенціалу

№	Вид безпеки	Ціль
1	Економічна безпека	забезпеченість доходом, достатнім для задоволення нагальних потреб
2	Продовольча безпека	доступність основних продуктів харчування, що передбачає наявність їх достатньої кількості та вільного доступу до них, достатню купівельну здатність населення
3	Екологічна безпека	свобода та захист від загроз екологічного забруднення, перш за все, наявність чистого повітря та незабрудненої води
4	Особиста безпека	свобода та захист людини від загроз насильства
5	Політична безпека	можливість жити в суспільстві, яке визнає основні права людини

Ризики розвитку людського потенціалу країни в умовах кризи

	Група ризиків	Ризики
1	Демографічні ризики	<ul style="list-style-type: none"> • Старіння населення – зниження народжуваності та збільшення тривалості життя призводить до збільшення частки літніх людей, що створює навантаження на пенсійну систему та ринок праці. • Зменшення чисельності населення – демографічний спад, викликаний низькою народжуваністю та високим рівнем еміграції, може призводити до зменшення робочої сили та уповільнення економічного розвитку. • Міграція – інтенсивні міграційні процеси можуть призводити до втрати кваліфікованої робочої сили, особливо в країнах, де рівень життя нижчий, що впливає на розвиток економіки та соціальної інфраструктури. • Зміна структури сімей – зміни у традиційних моделях сімей можуть впливати на демографічні показники, наприклад, на рішення щодо народження дітей. • Регіональні диспропорції – нерівномірний демографічний розвиток у різних регіонах країни може призводити до концентрації населення у великих містах, що створює додаткові виклики для регіонального розвитку.
2	Економічні ризики	<ul style="list-style-type: none"> • Скорочення робочих місць та безробіття. Під час криз багато підприємств можуть скорочувати персонал або зменшувати інвестиції в розвиток кадрів. • Зниження рівня заробітної плати. Криза може призводити до падіння доходів, що знижує мотивацію працівників до професійного розвитку. • Брак інвестицій у освіту та професійне навчання. Обмеженість фінансових ресурсів зменшує можливості для підвищення кваліфікації та перекваліфікації.

Ризики розвитку людського потенціалу країни в умовах кризи

	Група ризиків	Ризики
3	Соціальні ризики	<ul style="list-style-type: none"> • Збільшення соціальної напруги. Зростання безробіття і зниження рівня життя підсилюють соціальні конфлікти та нестабільність. • Міграція кваліфікованих кадрів. В умовах кризи може відбуватись "відтік мізків", коли найкваліфікованіші фахівці шукають кращі можливості за кордоном. • Деградація соціальної інфраструктури. Системи охорони здоров'я, освіти та соціального захисту можуть бути перевантаженими або недофінансованими. • Нерівність у доступі до освіти та охорони здоров'я, що впливає на якість людського капіталу.
4	Політичні ризики	<ul style="list-style-type: none"> • Нестабільність законодавства. Зміни у податковій, трудовій або соціальній політиці під час кризових періодів можуть створювати додаткові бар'єри для розвитку людського потенціалу. • Корупція та неефективне управління. В умовах кризи ризик корупційних схем і зловживань у сфері соціального захисту може зрости, що призводить до зменшення можливостей для людей. • Авторитаризм і порушення прав людини. В умовах, де влада не поважає основні права і свободи громадян, люди не мають можливостей для самореалізації, розвитку підприємницької діяльності чи здобуття якісної освіти • Конфлікти і війни. Воєнні дії та політична нестабільність призводять до масової міграції, втрати робочої сили, руйнування інфраструктури і зниження рівня освіти та охорони здоров'я. • Невідповідні державні політики в сфері освіти та охорони здоров'я. Недостатнє інвестування в освіту та охорону здоров'я, відсутність доступу до якісних соціальних послуг можуть суттєво обмежувати можливості розвитку людського потенціалу. • Незбалансовані реформи. Занадто швидкі чи непідготовлені реформи можуть мати негативні наслідки для розвитку, особливо якщо вони не враховують інтереси населення або створюють нові нерівності.

Ризики розвитку людського потенціалу країни в умовах кризи

	Група ризиків	Ризики
5	Психологічні ризики	<ul style="list-style-type: none"> • Зниження мотивації та професійне вигорання. Постійний стрес та невизначеність можуть негативно вплинути на психологічний стан працівників. • Зниження рівня довіри до інститутів влади та роботодавців. Відсутність підтримки з боку держави або бізнесу під час кризи посилює недовіру, що впливає на загальний соціальний клімат.
6	Технологічні ризики	<ul style="list-style-type: none"> • Застарілі технології та методи управління. Якщо інвестиції в технології скорочуються, підприємства можуть використовувати застарілі методи, що обмежує можливості для розвитку кваліфікованих кадрів. • Ризики кібербезпеки. В умовах кризи зростає кількість кіберзагроз, що може призвести до втрати важливих даних і порушення роботи критичних систем.
7	Екологічні ризики	<ul style="list-style-type: none"> • Забруднення довкілля. Економічні чи політичні кризи часто призводять до занедбаності екологічних стандартів. Погіршення якості повітря, води та ґрунтів може мати серйозні наслідки для здоров'я населення, спричиняючи захворювання, зниження працездатності та погіршення якості життя. • Зміна клімату. У періоди кризи можуть скорочуватися інвестиції в боротьбу зі змінами клімату, що поглиблює екологічні проблеми. Зміни клімату можуть впливати на доступність ресурсів, сільське господарство та інфраструктуру, що в свою чергу впливає на розвиток людського потенціалу. • Зниження доступу до ресурсів. Кризові умови можуть ускладнити доступ до чистої води, продовольства та інших природних ресурсів. Це негативно впливає на здоров'я населення, підвищує рівень голоду та бідності, що суттєво обмежує можливості для розвитку людського капіталу. • Деградація земель. Занепад економіки може призвести до недбалого використання природних ресурсів, включно з деградацією земель через нераціональне землекористування, що ускладнює розвиток сільського господарства і впливає на продовольчу безпеку. • Зростання епідемій. Екологічні кризи сприяють поширенню інфекційних хвороб через погіршення санітарних умов, забруднення середовища і зниження якості охорони здоров'я. • Міграція та урбанізація. Екологічні ризики можуть призводити до переміщення населення, яке шукає кращі умови для життя, що створює навантаження на міську інфраструктуру, погіршуючи екологічні умови в мегаполісах.

Глобальні демографічні процеси

Сьогодні чисельність населення світу більш ніж утричі перевищує цей показник на період середини ХХ століття. У середині листопада 2022 року чисельність населення світу досягла 8 мільярдів осіб у порівнянні з 2,5 мільярда у 1950 році, додавши 1 мільярд людей з 2010 року та 2 мільярди з 1998 року. У жовтні 2024 року населення планети становило 8,16 мільярда людей. Очікується, що в найближчі 30 років населення світу збільшиться майже на 2 мільярди людей — з нинішніх 8 мільярдів до 9,7 мільярдів у 2050 році, а в середині 2080-х років може досягти піку чисельності майже 10,4 мільярда людей.

Основний приріст населення до 2050 року припаде на Африку. Африка демонструє найвищі темпи зростання, порівняно з іншими великими регіонами. Населення в країнах Африки, розташованих на південь від Сахари, збільшиться вдвічі до 2050 року.

Країни з найбільшою чисельністю населення – Китай (1,4 мільярда осіб) та Індія (1,4 мільярда осіб); населення кожної з яких становить майже 18% світового населення. Очікується, що населення Індії продовжуватиме зростати протягом кількох десятиліть. Натомість населення Китаю нещодавно досягло свого максимального розміру і з 2022 року демонструє зниження. Згідно з прогнозами, чисельність населення Китаю продовжить скорочуватися і до кінця століття може опуститися нижче за 1 мільярд людей.

Скорочення чисельності населення в Європі

Вкрай протилежна тенденція спостерігається у 61 країні та регіоні світу, де очікується зменшення населення до 2050 року. У 26 країнах населення скоротиться на 10%. У низці країн, до яких належать Болгарія, Боснія та Герцеговина, Угорщина, Латвія, Литва, Республіка Молдова, Сербія, Україна, Хорватія та Японія, населення скоротиться до 2050 року більш ніж на 15%.

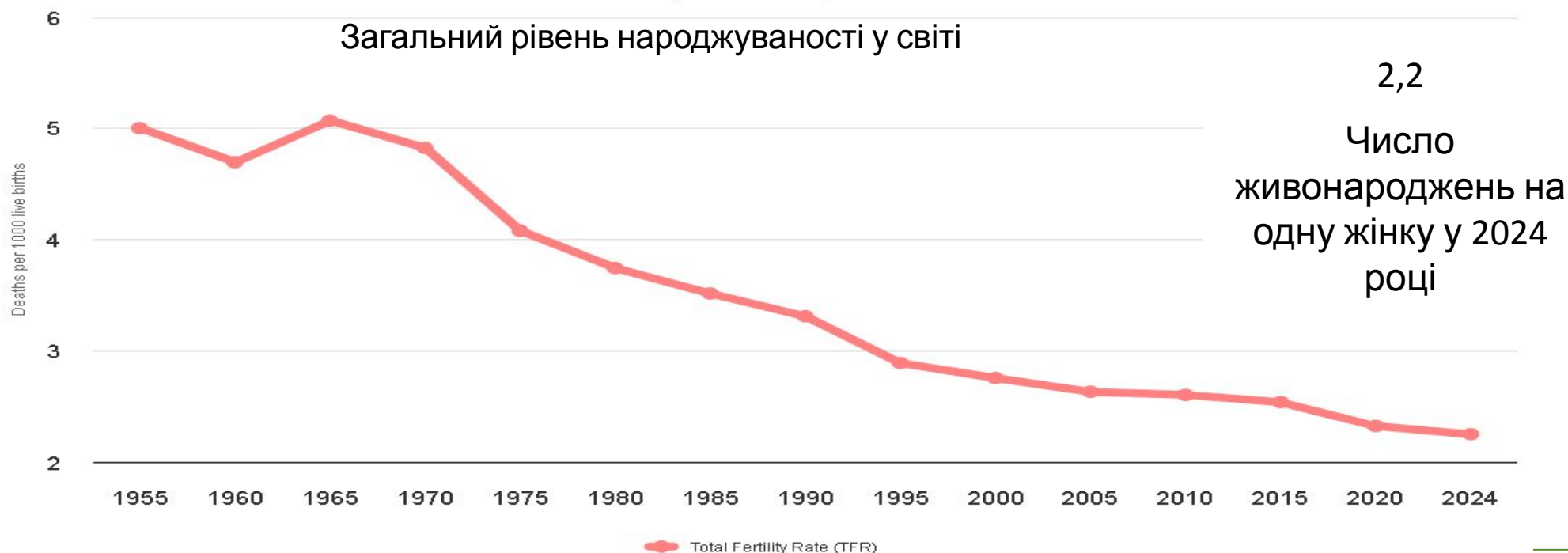
На сьогоднішній день рівень народжуваності в усіх європейських країнах нижчий за мінімальний показник (2,1 дитини на кожну жінку), необхідний для забезпечення відтворення населення в довгостроковій перспективі; при цьому в деяких країнах рівень народжуваності знаходиться нижче цієї позначки протягом кількох десятиліть.

Рівень народжуваності

Відповідно до видання «Світові демографічні перспективи: переглянутий варіант 2022 року», рівень народжуваності знизиться з 2,2 дитини на одну жінку 2024 році до 2,1 дитини 2050 року. Значення нижче 2,1 призводить до скорочення чисельності корінного населення. Наприклад у 1955 році жінки в середньому мали 5 дітей.

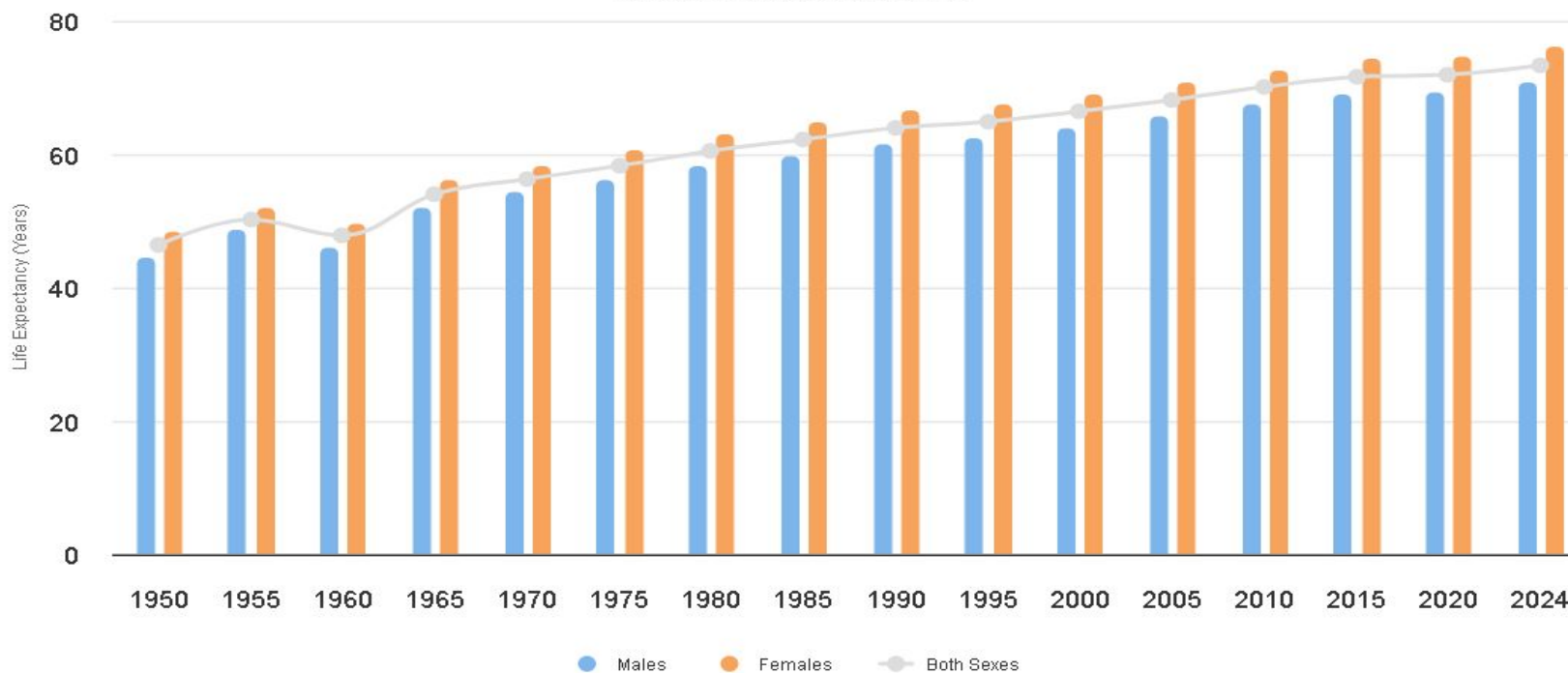
Більш ніж у половині всіх країн та регіонів середня кількість живонароджень на одну жінку (показник фертильності) становить менше 2,1 – рівня, необхідного для підтримки постійної чисельності населення протягом тривалого часу без міграції. При цьому майже п'ята частина всіх країн і регіонів нині має наднизьку народжуваність – менше 1,4 живонароджень на одну жінку протягом життя.

Збільшення тривалості життя

Середня тривалість життя при народженні збільшиться з 72,8 року у 2019 році до 77,2 року до 2050 року. Незважаючи на суттєві успіхи у скороченні розриву у показниках тривалості життя у різних країнах, ситуація продовжує залишатися дуже неоднорідною. Так, у 2021 році тривалість життя при народженні в найменш розвинених країн була на 7 років нижчою за середньосвітовий показник. Це головним чином викликано високим рівнем дитячої та материнської смертності, а також високим рівнем насильства, конфліктними ситуаціями та епідемією ВІЛ, що триває в цих країнах.

Світові показники очікуваної тривалості життя

Очікувана тривалість
життя при народженні,
2024 р.

Обидві статі

73,3 років

Жінки

76,0 років

Чоловіки

70,7 років

Топ-10 країн та регіонів за найвищою очікуваною тривалістю життя станом на 2024 рік

№	Країна	Очікувана тривалість життя (обидві статі, років)	Очікувана тривалість життя жінок, років	Очікувана тривалість життя чоловіків, років
1	Гонконг	85,63	88,26	82,97
2	Японія	84,85	87,88	81,83
3	Південна Корея	84,43	87,28	81,32
4	Французька Полінезія	84,19	86,62	81,90
5	Швейцарія	84,09	85,95	82,17
6	Австралія	84,07	85,85	82,28
7	Італія	83,87	85,87	81,75
8	Сінгапур	83,86	86,36	81,38
9	Іспанія	83,80	86,44	81,10
10	Реюньйон	83,67	86,45	80,67

Зростання середнього віку населення планети

До кінця 2050-х років більше половини всіх смертей у світі відбуватиметься у віці 80 років і старше – цей показник був на рівні 17 відсотків у 1995 році. До кінця 2070-х років кількість людей віком 65 років і старших, за прогнозами, перевищить кількість дітей віком до 18 років, тоді як кількість осіб віком 80 років і старших, за оцінками, вже до середини 2030-х років перевищить кількість немовлят віком до 1 року. Очікується, що навіть у країнах, які, як і раніше, швидко зростають у чисельності та мають відносно молоде населення, кількість людей віком 65 років і старших збільшиться протягом наступних 30 років. Це спричиняє збільшення середнього віку населення планети.

Старіння населення планети

Сьогодні люди похилого віку (віком 65 років і старше) становлять найшвидше зростаючу вікову групу у світі. У 2018 році вперше у світі кількість людей похилого віку перевищила кількість дітей віком до п'яти років, а до 2050 року їх стане більше, ніж підлітків та молоді разом узятих (від 15 до 24 років). У деяких регіонах, таких як Європа та Східна Азія, вже виникає значна проблема з наданням підтримки літнім людям та забезпеченням догляду за ними. У міру збільшення очікуваної тривалості життя люди похилого віку, ймовірно, відіграватимуть більш значну роль у суспільстві та економіці. Тому необхідна модифікація системи освіти, охорони здоров'я та соціального захисту для забезпечення всім необхідним цієї зростаючої чисельності вікової групи населення.

Динаміка світової віково-статевої піраміди

Міжнародна міграція є менш значущим чинником зміни чисельності населення, ніж народжуваність та смертність. Тим не менш, у деяких країнах та регіонах вплив міграції на чисельність населення дуже суттєвий.

Люди пересуваються з низки причин, у тому числі у пошуку працевлаштування, можливостей здобуття освіти та за сімейними обставинами. Водночас дедалі більше людей залишають свої будинки та громади внаслідок насильства, переслідувань, військових конфліктів, поневірянь чи стихійних лих, спричинених у тому числі зміною клімату. У сукупності ці фактори призвели за останні десятиліття до рекордно високої кількості насильно переміщених осіб. З 2012 року кількість біженців, які перебувають під опікою Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ ООН), збільшилася майже вдвічі.

Вісімдесят відсотків біженців живуть у країнах, які мають спільний кордон із країною їхнього походження. За оцінками Агентства ООН у справах біженців, наприкінці 2022 року у світі налічувалося близько 35,3 млн. біженців.

Урбанізація

В даний час 57,5% населення світу проживає в містах (4695752643 людини в 2024 році). Причому до 2050 року ступінь урбанізації, за прогнозами, сягне майже 70 %. Зростання чисельності міського населення в основному припадатиме на країни Азії та Африки, особливо Китай, Індію та Нігерію, де показники народжуваності, як і раніше

57,5%
населення світу
проживає у містах у
2024 році

Як і міграція, урбанізація потребує ефективного управління з боку національної та місцевої влади. В даний час міста займають менше 2% земельних ділянок у світі, але на них припадає 80% світового ВВП та понад 70% викидів вуглецю. Швидкість та масштаби урбанізації спричиняють проблеми із забезпеченням достатнього житла, інфраструктури та транспорту, а також проблеми, пов'язані з конфліктами та насильством. Майже 1 мільярд осіб належить до категорії «міської бідноти» та переважно проживає у неформальних міських поселеннях.

Вимушене переселення з сільської місцевості в результаті крайнього голоду, злиднів, відсутності роботи. Може переселятися до міста або вся родина або один член родини, для того щоб знайти роботу і забезпечити краще життя для всієї родини.

Вимушене переселення в результаті зміни клімату та деградації довкілля (стихійні, лиха, аварії, катастрофи). У разі якщо сільське та лісове господарство, рибальство та землекористування постраждають від наслідків зміни клімату та втрати біорізноманіття, мешканці цих регіонів можуть бути змушені переселитися до міських районів у пошуках роботи²⁰. У міру зростання масштабів впливу зміни клімату може зростати актуальність міграції населення із сільських районів до міст. У разі кліматичних потрясінь, що повторюються, переміщення можуть стати циклічними через відчуття майбутньої загрози (повені, цунамі, берегова ерозія тощо).

Вимушене переселення в результаті конфліктів

У міру розширення міст та покращення стану дорожньої та комунікаційної інфраструктури у багатьох сільських територіях різниця між сільськими та міськими районами поступово стирається. Очікується, що значна частка нових городян проживатиме у приміських районах, у тому числі у малих містах та в агломераціях селищ. Сільські та міські території все частіше стають не окремими просторами, а двома крайніми точками єдиного спектру, з'єднаними зв'язками в рамках сільсько-міського континууму (безперервний суцільний об'єкт).

